

4. Arisztotelész lételmélete, etikája. A hellenisztikus filozófia.

- **Arisztotelész** (i. e. 384-322): Platón tanítványa az Akadémián, Nagy Sándor makedón uralkodó nevelője, nagyon sokat írt, dialógusai elvesztek, így is számtalan írása, főleg saját használatra készült jegyzete (az iskolában tartott előadásokhoz) maradt meg, amiket jóval később (i.e. 1. században) szerkesztettek össze önálló művekké (nem kicsiszolt, szikár stílus, nehezen érthető); legfontosabb művei kb.: Metafizika (létfilozófia), Nikomakhoszi etika; Politika (politikai filozófia), Organon (logika)
- a Metafizika című művében kifejtett **lételmélet**: a tulajdonképpeni **valóság mint dolog**: nem fogadja el a valóság platóni kettéosztását változó jelenségekre és változatlan ideákra; nem különíti el az igazi, tulajdonképpeni létezőt egy másik világba, az ideák világába, hanem: a változó **jelenségek**, amiket érzékelünk, és a változatlan **lényeg**, amit értelmünkkel felfogunk, **egységet** alkot a dolgokban, a tapasztalati világban → véget vet a látszat és az igazi valóság kettősségének → valóság az, ami érzékelhető és beszélni lehet róla, tehát minden dolog
- amikor a dolgokról beszélünk, észre vesszük: van a szükségszerű, változatlan lényeg (pl. „szék”) és vannak esetleges, változó tulajdonságok (pl. kicsi, nagy, piros, kék, áll, kopik stb.) → a létezés két csoportja: önállóan létezők = **szubsztanciák** (a tárgyak, élőlények változatlan lényege, mondatban az alany) és nem önállóan létezők = **akcidensek** (a tárgyak, élőlények változó, nem lényegi tulajdonságai, mondatban a határozmány)
- minden számunkra érzékelhető dologban **egységet alkotnak** a szubsztancia (változatlan lényeg) és az akcidensek (változó tulajdonságok); a tapasztalati világban nincsenek tulajdonságok nélküli, csupasz szubsztanciák, csak bizonyos tulajdonságokkal bíró dolgok: nincs „a szék” mint lényeg, nincs szék mint **általános** fogalom, hanem csak **konkrét**, egyedi szék, ilyen vagy olyan szék van: pl. piros, nagy, fémből, itt a teremben, éppen eldőlt stb. → a szubsztancia az ő akcidenseiben mutatkozik meg, válik érzékelhetővé (a szubsztancia nem, csak az akcidensek érzékelhetőek) → fontos: a **szubsztancia is benne van a dologban**, nem külön, máshol, mint Platónnál; A. szerint a lényeg benne van a dologban
- a dolgok léte meghatározott, **aktuális lét**, de magában hordozza, alapja a lehetséges, **potenciális más létet**: az akcidensek változhatnak → az akcidensek aktusok, amik a létező szubsztanciát (a potencia állapotában) meghatározzák

- Arisztotelész: a filozófia feladata az önállóan létezők, a **szubsztanciák vizsgálata** → két kérdés: **1) hogyan magyarázható a szubsztancia keletkezése és elmúlása? 2) milyen okokra vezethető vissza a szubsztancia létezése?**
- **1)** a dolgok (tárgyak, élőlények) változhatnak, de a bennük lévő lényeg, szubsztancia nem változik, a szubsztancia mégis ki van téve egy bizonyos változásnak, méghozzá annak, hogy keletkezik és elmúlik, hiszen benne van a dolgokban és a dolgok keletkeznek és elmúlnak; **példa:** a szék addig még szék marad, amíg csak kopik vagy át lesz festve, de ha eltűzelik, akkor megszűnik széknek lenni, megszűnik a benne rejlő lényeg: megszűnik szubsztanciája; az ember változtat külsején és öregszik (**akcidentális változás**), de amíg él magában hordozza lényegét, azt, hogy ember, ha viszont meghal, már nem ember (**szubsztanciális változás**) → szubsztancia elmúlása: ember meghal, tárgy elpusztul; szubsztancia keletkezése: ember születik, valaki előállít egy új dolgot (kés, hűtőszekrény, kompjúter) → A. úgy oldja meg a szubsztancia keletkezésének és elmúlásának kérdését, hogy kettéosztja anyagra (hülé) és formára (morphé): nem fizikai, hanem metafizikai szinten (→ hülémorfizmus):
- a szubsztancia **anyaga:** a létezés meghatározatlan lehetősége (potencia), amely passzívan befogadja a szubsztancia formáját → a (szubsztanciális) létezés lehetőségének elve, **a létezés lehetősége:** nem változik, nem szűnik meg → a változatlan egység a forma sokféleségével szemben (magában hordozza a másikat lehetőségét → megmagyarázza a szubsztanciális változást)
- a szubsztancia **formája:** aktualizálja, meghatározza a lehetőséget (anyagot) és így létező szubsztanciát hoz létre → **a meghatározás aktusa**, a dolgok lényege, pl. amitől szék a szék, amit a szék fogalma magába foglal → a változó, múlandó sokféleség az anyag örök egységével szemben (az anyag felől jön a létezés, a forma felől jön az, hogy mi létezzon)
- **2)** a szubsztancia létezésének okai: két belső ok: az **anyagi ok** (pl. a szék létezésének lehetősége), a **formai ok** (a szék lényege); két külső ok: a **ható ok** (a szék gyártása), a **cél-ok** (a széken való ülés, pihenés)
- a valóság **megismerése:** **1)** érzékelés: az egyedi dolog észlelése, **2)** tapasztalat szerzése: érzékelések összehasonlítása (mi azonos, mi nem), **3)** gondolkodás által az általános, a lényeg felismerése, **4)** az igazi bölcsesség, a legmagasabb tudás az okok és összefüggések ismeretében van

- a Nikomakhoszi **etika**: Platón erkölcsi tanítására épül, azt fejleszti tovább; A. először felteszi a kérdést: mi az emberi **cselekvés végcélja**? 3 életcél vizsgálgat meg, ami végcélként szóba jöhet: **1)** az élvezethajhász életmód érzéki, testi öröm (gör. hédoné → hedonizmus) szerzésére irányul, **2)** a közéleti életmód hírnév és tisztelet szerzésére irányul, **3)** a gondolkodó életmód tudás szerzésére irányul; van ugyan még **4)** gazdálkodó életmód, ami vagyon szerzésére irányul, de a vagyon nem végcél, hanem csak eszköz más cél megvalósításához; eme életmódok vizsgálata alapján →
- A. megállapítja, hogy az ember 3 féle dolgot tekint jónak: azt, 1) ami **hasznos**: külső javak, 2) ami **kellemes**: testi élvezetek, 3) ami **önmagában jó**: lelki tevékenység (a gondolkodás A. szerint lelki tevékenység); ezek a jók hierarchikus eszköz-cél viszonyban állnak egymással: a „hasznos” eszköz a „kellemes” eléréséhez és a „kellemes” az „önmagában jó” szolgálatában áll
- az „önmagában jó”, amit nem valami másért tesz az ember, az emberi cselekvés valódi végcélja: a **boldogság** (eudaimonia); a boldogság abból a tevékenységből fakad, ami az ember számára specifikus, ami megkülönbözteti az állatoktól (testi élvezetet az állatok is érznek), amiben megvalósul embervolta: az ész tevékenysége, az **értelem által irányított élet = erényes élet** (nem elég az erény birtoklása, az erénynek tevékenyvé kell válnia); az erényes ember úgy alakította, irányította hajlamait, indulatait, hogy az észszerű, erényes életmódban örömet, gyönyört leljen → a boldogság tehát az erényen túl magába foglalja a gyönyört is
- a boldogság lelki tevékenység, mert az ész a lélek része; a **lélek felépítésének** megfelelően két csoportba osztja A. az emberi erényeket; a lélek felépítése: **A)** értelemmel nem bíró rész → **1)** vegetatív rész: a táplálkozás és növekedés képessége, **2)** animális rész: vágy, érzés, érzékelés, mozgás képessége; **B)** értelemmel bíró rész → **1)** a gondolkodás képessége: értelmi erény, **2)** az animális lélekrész irányításának képessége: etikai erény; az animális lélekrész nem bír értelemmel, de képes elfogadni az értelem irányítását és ilyen módon értelem által vezéreltté válhat
- kétféle erény: 1) **értelmi erények**: tanulással elsajátíthatók → az alapelvek megismerése, tudomány, bölcsesség, alkotóképesség, körültekintő cselekvőképesség, 2) **etikai erények**: gyakorlással elsajátíthatók, de belátást is feltételeznek és ahhoz, hogy tevékenységben megvalósuljanak elhatározására van szükség → bátorság, mértékletesség, jószívűség, udvariasság, barátságosság,

igazságosság; az etikai erények középutat jelentenek két szélsőség között: a bátorság pl. **középut** a gyávaság és a vakmerőség között

- az emberi élet végcélja, a **boldogság** a lélek képességeinek megvalósulása, az értelmi és az etikai erények gondolkodásban (theória) és cselekvésben (praxis) történő megvalósítása → az etikai erények megvalósítása csak az emberi **közösségben** lehetséges (pl. barátságosnak lenni valakivel szemben) és bizonyos külső javakat igényelhet (pl. anyagi jólét, testi épség): a poliszban, ahol be lehet gyakorolni és megélni az etikai erényeket → a (politikai) közösségben az **igazságosság** a legfontosabb erény, mert a közjó megvalósítását szolgálja → a boldogság nem egy rövid, átmeneti állapot, hanem beteljesedett, **jól sikerült élet**, amit csak az élet végén lehet megítélni
- Arisztotelész Organon című műve a **logika** első rendszeres kifejtése (gör. logosz → az értelem, amit a szó a szövegösszefüggésben kap, ami a beszéd egészében jön létre): logika = a gondolkodás szabályaival, helyes formáival foglalkozó tudomány → nem a megismerés tartalmával foglalkozik (ismeretelmélet), hanem (az episztemológia részeként) a megismerésre törekvő gondolkodás formáit kutatja, a következetes gondolkodás formai feltételeit; de a logikai **forma** beszédünkben mindig valamilyen **tartalom** formája → pl. a két kijelentés: a) „minden alma édes” és b) „ez az alma nem édes” – ellentmondásos kijelentések, nem logikusak; forma: egy dolog minden darabja olyan, egy darab nem olyan (→ ellentmondás, amit kétféleképpen lehet feloldani, de vajon melyik kijelentés hibás tartalmilag, azaz nem felel meg a valóságnak →), tartalom: alma és egy lehetséges tulajdonsága, az édesség; nyilvánvalóan nem minden almának van meg ez a tulajdonsága, tehát az első kijelentés valótlan (de logikai viszony csak a két kijelentés között van) → **logikus ≠ valós**
- A **hellenisztikus filozófia** (Arisztotelész halálától, i.e. 322-től a Római Birodalom kiépüléséig: i.e. 30-ig; római közvetítés): három jelentős irányzat: **1. epikureus, 2. sztoikus, 3. szkeptikus** iskola; az irányzatok közös jellemzői: **a)** előtérbe kerül a tudás, az ismeret megalapozásának, igazolásának kérdése → ismeretelméleti fordulat: megrendül az ész erejébe vetett bizalom, ami a klasszikusokat, Platón és Arisztotelészt jellemezte → kérdés: mi az igazság kritériuma?; **b)** etikai irányultság, a filozófia az életproblémák megoldását szolgálja → mi a lelki béke kulcsa? **c)** 1/2: a metafizika helyett a fizika, az empirikus valóság a filozófia tárgya: nem fogadnak el test nélküli létezőket, ideákat vagy szubsztanciát

- **1) Epikurosz iskolája:** empirista: minden ismeretünk végső, biztos alapja az empirikus valóság érzéki megtapasztalása; **az igazság kritériuma:** a) érzékelések: kívülről érkező, tévedhetetlen információ, b) előzetes fogalmak, amik az ismételt érzékelés alapján alakulnak ki, c) érzések, elsősorban gyönyör és fájdalom: ezek kívánatos ill. kerülendő volta objektív igazság; kritizálja az atomisták determinizmusát és az ember autonómiája mellett érvel: az ember is atomokból áll ugyan, de nem szűkíthető az atomok tulajdonságaira → az ember autonómiája feltétele a felelősség és a etikai értékelés lehetőségének; a legfőbb jó, amit a filozófia is szolgál, a gyönyör (hédoné) átélése és a testi fájdalomtól és a lélek zavaraitól mentes állapot → ez a fajta hedonizmus ≠ élvezethajhász életmód! az értelem feladata a **gyönyör** maximalizálása és a **fájdalom** minimalizálása, ezt legkevésbé az élvezethajhász életmód szolgálja, hiszen több fájdalommal jár, mint valódi gyönyörrel; gyönyörteli élet = erényes élet, de az **erény** sem önmagáért keresendő, hanem csak eszköz a legfőbb cél, a gyönyör elérésére; a barátságban megnyilvánuló bizalom hasznos a lelki zavartalanság (ataraxia) szempontjából; a társadalmi igazságosság szerződésből ered, amelyben a szerződő felek kölcsönösen vállalják, hogy nem ártanak egymásnak → kölcsönös társadalmi haszon: ettől igazságosak a törvények; → a filozófia = lelki terápia, ami orvosolja a szenvedéseket (a lélek mint fizikai test: a lélek működése leírható fizikai folyamatok által)
- **2) a sztoikus iskola** (megalapítója: Zénón, i.e. 336-264): csak az létezik, ami hatást gyakorolhat, szenvedhet: csak a testek léteznek → **szenzualizmus:** az érzékszervek információira építő ismeretelmélet; a megismerés érzéki benyomásokból és képzetekből (egyreszám: phantasia) fakad, amelyek a külső tárgyak benyomódásai az érzékeszerveken keresztül a lélekre → **az igazság kritériuma:** az a „megragadó” képzet, amely a valóságnak megfelelően nyomódott be a lélekbe: de mégsem automatikusan, hiszen ez tudatos felülvizsgálatot követel (a sztoikus álláspont így közeledett egyfajta szkepticizmuson edzett empirizmus felé); **etika:** a jót és a rosszat erkölcsileg határozták meg: jó = erény, rossz = hitványság → jó, rossz = a közömbös (se nem jó, se nem rossz) dolgok helyes, a természetnek megfelelő vagy helytelen, a természetnek nem megfelelő használata → mi a természetnek megfelelő? az ami természetes módon hozzánk tartozik, velünk rokon; szeretetünk, rokonszenvünk terjedjen ki elsősorban önmagunkra, majd csökkenő fontossági sorrendben

családunkra, rokonainkra, szomszédainkra, településünk lakóira, honfitársainkra és végül az emberiségre (probléma: az ösztönös önszeretet általában konfliktusban áll a másokkal szembeni szolidaritással); a sztoikus etika lényege azonban a **szenvedélymentesség** (= apatheia / szenvedély = pathosz): az ember lelke egy húron pendül a mindenség lelkével, megbékél a világot irányító alapelv (isten, az értelem) döntéseivel és közömbös a **gyönyör** és a **fájdalom** iránt, nem mozgatja sem vágy, sem félelem: ezek a szenvedélyek a lélek túlzásba vitt törekvései, amelyek betegséggé szilárdulhatnak, amikor az ember jellemévé válnak, pl. kéjsóvárgás, iszákosság vagy kapzsiság formájában; ehelyett a helyes érzelem a **közömbösség**, a szenvedélymentesség (\neq tétlenség, csak ne várjon el semmit az ember, ne számítson semmire, mert akkor csalódní fog) → mint Epikurosz tanítása: egyfajta lelki tréning a szenvedés elkerülése végett

- **3) a szkepticizmus** (Pürrhón, majd az athéni Akadémia irányvonala): a szkeptikus iskola, ahogy neve mondja, kétségbe vonja, vitatja az epikureus és sztoikus iskola ismeretelméletét; a szkeptikusok e két dogmatikus iskolával (dogma = tantétel) vitába szálltak és azt állították, hogy: a) az érzékeink által közvetített tapasztalatok vagy képzetek sem nem igazak, sem nem hamisak, hanem meghatározhatatlanok, minden lehet hamisítvány is (→ platóni örökség!), b) ezért ne hozzunk ítéletet a dolgokról, ne határozzunk se így, se úgy, hanem c) éljünk a kijelentésmentesség boldog állapotában és ítélkezés nélkül cselekedjünk úgy, ahogy az ember által elérhető viszonylagos bizonyosság megengedi (tehát óvatosan...)